

Pia Nieminen ja Pauli Forma

”Nyt on varaa tuhlata aikaa” – Osa-aikaeläkkeelle siirtyminen haastatteluaineiston valossa¹

Johdanto

Keskeiseksi yhteiskuntapolitiikan tavoitteeksi on viime vuosina noussut työurien pidentäminen ja keskimääräisen eläkkeelle siirtymisiän nostaminen. Eläkejärjestelmää muuttamalla tavoitteeseen voidaan pyrkiä poistamalla varhaiseläkelajeja, nostamalla niiden ikärajoja tai parantamalla työssä jatkamisen taloudellista houkuttelevuutta. Yksilön työkyvyn näkökulmasta työelämässä pysymisessä on pelkistetysti kysymys työntekijän voimavarojen ja työn vaatimusten välisestä suhteesta. Työssä jatkaminen ei ole mahdollista, jos työntekijän resurssit ja työn vaatimukset ovat ristiriidassa. Erilaisin toimenpitein on mahdollista lieventää tätä ristiriitaa: työntekijän voimavaroja voidaan lisätä ja toisaalta työn vaatimuksia voidaan pyrkiä muuttamaan vastaamaan työntekijän resursseja. Vapaa-aikaa lisäämällä ja työaikaa vähentämällä työntekijällä on puolestaan parempi mahdollisuus uusintaa itseään ja parantaa näin mahdollisuuksiaan osallistua työhön.

Osa-aikaeläkkeen taustalla oleva idea perustuu työn ja vapaa-ajan vuorottelemiseen. Jos työssä jatkaminen ei alentuneen työkyvyn tai muun elämäntilanteen vuoksi ole kokopäiväisesti mahdollista, työskentely osa-aikaisesti saattaa tulla kyseeseen. Osa-aikaeläkkeen tavoitteeksi onkin esitetty työssä jatkamisen mahdollistaminen tilanteessa, jossa työkyky on alentunut. Näin voidaan myöhentää kokoaikaista eläkellesiirtymistä. Toisaalta osa-aikaeläkkeen on työpaikkoja vapauttamalla ajateltu edesauttavan uuden työvoiman pääsyä työmarkkinoille. Osa-aikaeläkkeen on arveltu myös vähentävän irtisanomispaineita. Työntekijän näkökulmasta järjestelmä voi tarjota mahdollisuuden jatkaa työssä ja säilyttää työelämän kautta saatuja etuja, esimerkiksi sosiaalisia suhteita. Optimaalisessa tapauksessa työntekijän ja työnantajan intressit saattavat siis osa-aikaeläkkeen kohdalla yhdistyä. Kaiken kaikkiaan osa-aikaeläkejär-

jestelmän toiminta kytkeytyy monin tavoin työvoima-, eläke-, ja yleisempään hyvinvointipolitiikkaan (ks. Santamäki-Vuori 1990; Wadensjö 1991; Takala 2002).

Osa-aikaeläkkeen nopeasti yleistynyt käyttö vuosituhannen taitteessa oli risiiridassa eläkkeelle siirtymisen myöhentämistavoitteen kanssa. Osa-aikaeläkkeelle siirtyminen ei edellytä alentunutta työkykyä, kuten työkyvyttömyyseläkkeiden kohdalla on asianlaita. Tämä antaa tilaa keskustelulle, siirtyvätkö ”oikeat” vai ”väävät” työntekijät osa-aikaeläkkeelle. Käytetäänkö osa-aikaeläkettä työssä jatkamisen tukemiseen vai onko osa-aikaeläke ”golfajien ja purjehtijoiden” varhaiseläkemuoto, joka vetää terveitä ja työkykyisiä ihmisiä pois työelämästä? Osa-aikaeläkkeeseen liittyy muitakin mielenkiintoisia kysymyksiä. Miten osa-aikaeläkeläiset käyttävät lisääntyneen vapaa-aikansa ja lisääkö tämä heidän kokonaishyvinvointiaan? Miten järjestelmän toiminta yleensä ja sen vaikutukset esimerkiksi työn organisointiin ja johtamiseen työpaikoilla koetaan? Miten osa-aikaeläkeläisiin suhtaudutaan työpaikoilla?

Aikaisemmat eläketutkimukset yleensä ja myös osa-aikaeläkkeeseen kohdistuneet tutkimukset ovat voittopuolisesti perustuneet joko kysely- tai rekisteriaineistojen analyysiin (ks. kuitenkin Janatuinen 2001; Julkunen 2003). Tässä artikkelissa käytetään haastatteluaineistoa, jolloin on mielenkiintoista tarkastella, miten aikaisemman lähinnä kvantitatiivisen eläketutkimuksen tulokset näyttäytyvät laadullisessa aineistossa, ja miten haastateltavat näistä teemoista omakohtaisesti kertovat.

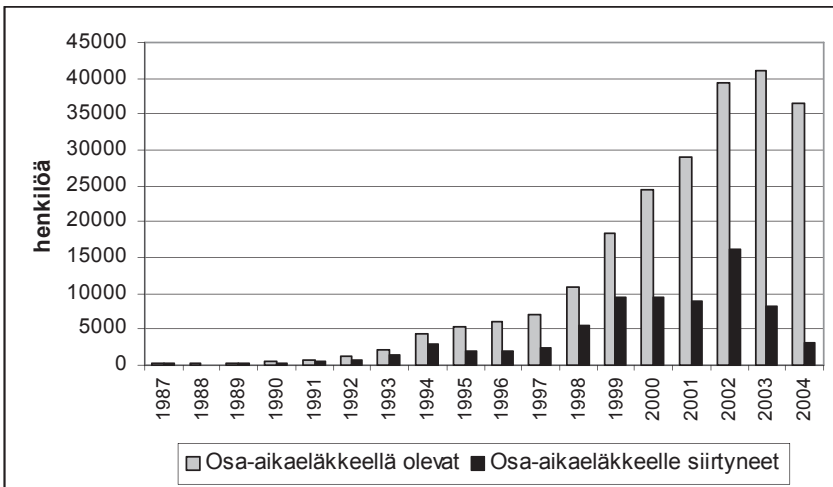
Osa-aikaeläkejärjestelmä sekä sen muutokset ja käyttö

Osa-aikaeläke tuli Suomessa voimaan yksityisellä sektorilla (TEL, LEL, YEL ja MYEL) vuonna 1987 ja julkisella sektorilla (VEL, KVTEL, KiEL ja muut julkiset eläkejärjestelmät) vuonna 1989. Osa-aikaeläkettä perusteltiin mahdollisuudella sopeuttaa työntekijän työnteko ikääntymisen myötä alentuneeseen työkykyyn. Näin sen nähtiin vähentävän työntekijöiden tarvetta siirtyä työkyvyttömyyseläkkeille. Osa-aikaeläke on tarkoitettu ikääntyneellä työntekijälle, joka siirtyy kokoaikaisesta työstä osa-aikaiseen työhön. Osa-aikaeläkkeen alaikäraja oli aluksi yksityisellä sektorilla 60 vuotta ja julkisella sektorilla 58 vuotta. Osa-aikaeläkkeen suuruus määräytyi yksityisellä sektorilla eläkkeelle siirtymisiän mukaan niin että mitä vanhempana työntekijä siirtyi osa-aikaeläkkeelle, sen suuremman prosentin mukaan osa-aikaeläke laskettiin. Eläkeprosentti vaihteli välillä 44–64. Julkisella sektorilla osa-aikaeläkkeen määrä oli 50 % ansionalenemasta. (Takala 2002, 51-53.)

Vuonna 1994 ikäraja laski myös yksityisellä sektorilla 58 vuoteen. Osa-aikaeläkkeen määräksi oli 50 % ansionalenemasta kaikilla työmarkkinasektoreilla työntekijän iästä riippumatta. Lisäksi säädettiin, että vanhuuseläkettä karttui paitsi osa-aikatyöstä, myös ansion alenemasta osa-aikaeläkkeellä olon aikana. Näin osa-aikaeläkkeellä jääminen ei alentanut tulevaa vanhuuseläkettä. Muutosten tavoitteena oli lisätä osa-aikaeläkkeen suosiota. Järjestelmän nähtiin edistävän ikääntyneiden työntekijöiden pysymistä työssä. (Takala 2002, 51-53.)

Vuonna 1998 osa-aikaeläkkeen ikäraja laskettiin vielä 56 vuoteen. Ikärajan alentamisella pyrittiin lisäämään osa-aikaeläkkeen käyttöä. Osa-aikaeläkkeen nähtiin edelleen olevan keino, jolla pystyttiin vaikuttamaan ikääntyneiden työntekijöiden työssäjatkamiseen. Laki ikärajan alentamisesta oli määräaikainen, koska haluttiin hankkia kokemuksia siitä, pystytäänkö ikääntyville työntekijöille luomaan tarvittavia osa-aikatyötilaisuuksia. Vuonna 1999 määräaika jatkettiin vielä vuoden 2002 loppuun. Samassa yhteydessä osa-aikaeläkkeen jälkeen mahdollisesti alkavaa työttömyys- ja työkyvyttömyyseläkettä parannettiin liittämällä osa-aikaeläkkeen eläkeosaan tulevan ajan oikeus. Työnantajalle asetettiin ohjauksellinen velvoite etsiä mahdollisuuksia osa-aikatyön järjestämiseksi ja järjestää osa-aikatyötä silloin, kun se on mahdollista. Osa-aikaeläkejärjestelmän luonteeseen kuitenkin kuuluu, että työnantaja voi myös evätä pääsyn osa-aikaeläkkeelle. (Takala 2003, 53, 57.)

Erityisesti vuonna 1998 tehtyjen muutosten jälkeen osa-aikaeläkkeelle siirtyneiden määrät kasvoivat (ks. kuvio 1). Osa-aikaeläkkeen merkittävyys eläkejärjestelmässä eläkkeelle siirtyneiden määrällä mitaten on järjestelmän olemassaolon aikana lisääntynyt huomattavasti. Vuonna 1988 osa-aikaeläkkeellä oli 172 henkilöä, vuonna 1995 hieman yli 5 000 ja vuonna 2003 jo 41 195 henkilöä. Vuosina 1999-2001 osa-aikaeläkkeelle siirtyi vuosittain noin 9 000 - 9 500 henkilöä ja vuonna 2002 peräti 16 000 henkilöä.

Kuvio 1. Osa-aikaeläkkeellä olevat ja osa-aikaeläkkeelle siirtyneet henkilöt 1988 - 2004 (Lähde: Eläketurvakeskuksen tilastot)

Vuoden 2003 alussa osa-aikaeläkkeen ikäraja nousi jälleen 58 vuoteen kaikilla työmarkkinasektoreilla. Lisäksi pienennettiin vanhuuseläkkeen karttumista

osa-aikaeläkkeelläoloaikana. Tämä muutos tuli voimaan vasta vuoden 2005 alussa. Molemmat muutokset ilmentävät mielenkiintoisella tavalla ajattelutavan muuttumista osa-aikaeläkettä kohtaan. Aikaisemmissa 1990-luvulla toteutetuissa muutoksissa osa-aikaeläkkeen käyttöä pyrittiin lisäämään. Vuosien 2003 ja 2005 uudistuksissa osa-aikaeläkkeen kehittämisen suunta vaihtui ehtojen lieventämisestä ja etujen parantamisesta ehtojen kiristämisen ja etuuksien houkuttelevuuden vähentämisen suuntaan.

Varhaiseläkkeelle siirtymisen syyt ja seuraukset

Varhaiseläkkeelle siirtymisen syyt

Varhaiseläketutkimuksessa eläkkeelle siirtymiseen vaikuttavat tekijät on usein luokiteltu ns. työntö- ja vetotekijöihin, vaikkakaan tämä lähestymistapa ei ole täysin tyhjentävä. Työntävien tekijöiden osalta aikaisemmissa tutkimuksissa muun muassa terveydentilan (Mein 2000), työtytyymättömyyden (Reitzes m. 1998), kuormittavien työskentelyolosuhteiden (Krause ym. 1997; Blekeseune & Solem 2005) sekä työn asettamien kovien vaatimusten (Huhtaniemi 1995) on havaittu liittyvän eläkkeelle siirtymiseen tai sen suunnittelemiseen. Lisäksi työyhteisöön liittyvien ongelmien (Krause ym. 1997) sekä organisaatiomuutosten (McGoldrick & Cooper 1990) on todettu olevan merkityksellisiä varhaiseläkkeelle siirtymisen kannalta. Työuran pituus saattaa niinkään vaikuttaa työstävetäytymispäätökseen. Gouldin ym. (1992) mukaan suuri osa eläkkeelle hakeutumista harkinneista esitti perusteluksi väittämän ”olen jo mielestäni tehnyt työtä riittävän pitkään” (ks. myös Forma, Tuominen & Väänänen-Tomppo 2004).

Eläkkeelle vetäviä tekijöitä ovat olleet muun muassa ”halu nauttia elämästä” ja suunnitelma hankkia eläkkeelle siirtymisen avulla aikaa perheelle tai ystäville (esim. Piispa & Huuhtanen 1993). Puolisoiden eläkepäätökset saattavat kytkeytyä toisiinsa (esim. Lilja 1996; Julkunen 2003; Hakola 2002). Parisuhteen laatu ja työnjako kotitaloudessa saattavat myös vaikuttaa siihen, miten puolison työmarkkina-asema vaikuttaa eläkkeelle siirtymiseen (Szinovacz 1996). Eläkkeelle vetäviin tekijöihin liittyy myös sosiaaliturvan houkuttelevuus suhteessa palkkatuloon. Toimeentuloon liittyvät tekijät onkin todettu tärkeiksi eläkkeelle siirtymistä suunniteltaessa (esim. Piispa & Huuhtanen 1993; Huovinen & Piekkola 2002). Hakolan (2000) mukaan taloudellisilla kannustimilla on vaikutusta eläkkeelle siirtymisessä, vaikkakin niiden merkitys esimerkiksi terveydentilaan verrattuna on huomattavasti pienempi. Työhön liittyvillä arvoilla saattaa myös olla merkitystä eläkkeelle siirtymisen kannalta niin, että arvostuksiltaan työkeskeiset työntekijät jatkavat työskentelyä pidempään kuin ne, jotka näkevät työllä olevan vain välinearvoa (esim. Reitzes ym. 1998; Karisalmi 2001; Forma 2004a).

Työntävien ja vetävien tekijöiden ulkopuolella on myös joukko muita olennaisia tekijöitä, jotka liittyvät eläkkeelle siirtymiseen ja sen suunnitteluun. Eläkkeelle siirtymiseen vaikuttavat luonnollisesti eläkejärjestelmän luomat in-

stitutionaaliset puitteet, mahdollisuudet siirtyä eläkkeelle (Blöndal & Scarpetta 1999). Käytännössä tämä tarkoittaa eri eläkelajeihin liittyviä ikärajoja ja muita eläkkeen saamisen ehtoja kuten esimerkiksi kriteeriä työkyvyn alenemasta työkyvyttömyyseläkkeissä. Järjestelmiin liittyviä tekijöitä ovat myös eri työntekijäryhmillä mahdollisesti olevat alemmat eläkeiät (ks. Forma ym. 2004). Myös varhaisemman työstä vetäytymisen mahdolliseksi tekevät yksityiset eläkevaikutukset vaikuttavat työntekijöiden eläkekäyttäytymiseen (Ahonen 2004).

Eläkkeelle siirtymisen väylät jaetaan yleisesti kolmeen reittiin tai polkuun: sairauteen, työttömyyteen sekä vapaaehtoiseen valintaan perustuvaan reittiin (Guillemard & Gunsteren 1991). Sairauteen perustuvaan reittiin lukeutuvat eri työkyvyttömyyseläkkeet. Työttömyyteen perustuva reitti muodostuu työttömyyseläkkeestä sekä siihen kytkeytyvästä työttömyysturvajärjestelmästä. Vapaaehtoiseen valintaan perustuvaan reittiin luetaan ne eläkelajit, joissa työntekijän oma päätäntävalta eläkkeelle siirtymisessä on suuri, eikä eläkelajin kriteereihin kuulu esimerkiksi edellytystä alentuneesta työkyvystä tai työttömänä olemisesta. Osa-aikaeläke luokituu näin vapaaehtoisuuteen perustuvaan eläkereittiin.

Eläkkeelle siirtymisen syiden voidaan olettaa painottuvan eri tavoin eri eläkepoluilla. Tämä on havaittu erityisesti sellaisissa tutkimuksissa, joissa on tutkittu samanaikaisesti useita eläkepolkuja (ks. Gould 1999; Hakola 2000; Saurama 2004). Sairausperusteisella reitillä korostuvat luonnollisesti terveys ja työkyky sekä näihin yhteydessä olevat tekijät, kuten työn kuormittavuus (ks. Gould 1985; Hytti 1993; Hytti 1998). Työttömyysreitintä kautta eläkkeelle siirtymisen riski on suurempi korkean työttömyysriskin ammattialoilla ja sen käyttö on suhdanneherkempää kuin muiden eläkereittien käyttö (Gould 1996; Aho & Österman 1999; Hytti 2004). Vapaaehtoista eläkereittiä koskevat tutkimukset ovat olleet valtaosaltaan osa-aikaeläkettä koskevia tutkimuksia. Vapaaehtoisuuteen perustuvien reittien kohdalla vetotekijöiden voidaan ajatella olevan merkittävämpiä tekijöitä eläkkeelle siirtymispäätösten taustalla. Näin myös osa-aikaeläkkeen kohdalla esimerkiksi vapaa-ajan merkitys eläkesuunnitelmien taustalla saattaa korostua.

Eläkkeelle siirtymisen seuraukset

Vetäytyminen työstä on merkittävä elämänmuutos ja sillä saattaa olla suuri merkitys yksilön hyvinvoinnille. Aiemmissa tutkimuksissa on tarkasteltu, mitä eläkkeelle siirtyminen merkitsee yksilön hyvinvoinnin kannalta (ks. Saurama 2004, 42-43). Eläkkeelle siirtymisen on nähty merkitsevän muun muassa aktiivisuutta, sopeutumattomuutta tai jatkuvuutta (ks. Burgess 1960; Palmore ym. 1984; Jylhä 1990). Ensin mainitussa eläkkeelle siirtyminen merkitsee erityisesti sosiaaliin suhteisiin liittyvän aktiivisuuden lisääntymistä, joka mahdollistuu, kun aikaa on käytettävissä enemmän. Sopeutumattomuutta korostavan näkemyksen mukaan eläkkeelle siirtyminen näyttäytyy eräänlaisena kriisinä, joka on seurausta muun muassa ammatti-identiteetin väistymisestä tai työstä luopumisesta tilanteesta, jossa työllä on suuri merkitys työntekijän elämänteko-

konaisuudessa. Jatkuvuutta korostavat teoriat näkevät eläkkeelle siirtymisen suorana jatkumona työuralle ilman suurta muutosta tai merkittävää kriisiä. Jatkuvuutta edesauttavat muun muassa vapaa-aikaan liittyvien roolien vahvistuminen.

Kolbergin & Hagenin (1992) mukaan varhaiseen eläkkeelle siirtymiseen saattaa liittyä syrjäytymisen riski. Eläkkeelle siirtymisen vaikutukset saattavat kuitenkin olla varsin erilaisia riippuen eläkkeelle siirtymisen polusta ja eläköitymisen syystä. Vaikutukset hyvinvointiin saattavat olla hyvin erilaisia muun muassa sen mukaan, ovatko varhaiseläkeläiset vapaaehtoisesti eläkkeelle siirtyneitä vai työelämästä uloslyötyjä (Saurama 2004).

Eläkkeelle siirtymisen seuraukset saattavat olla osin samantyyppisiä kuin työttömyyden seuraukset. Jahodan (1982) klassisen tutkimuksen mukaan työttömyyden seurauksia ovat ajan struktuurin muuttuminen, tarpeettomuuden tunteen lisääntyminen, työelämään liittyvien sosiaalisten suhteiden katkeaminen sekä identiteetin ja statuksen muuttuminen. Vähätalon (1983) tutkimuksen mukaan työttömillä esiintyi etenkin ajankäyttöön liittyviä sopeutumiskriisejä. Työttömyyteen sopeutumisessa tärkeää on myös erilaisten suodattavien ja suojaavien tekijöiden merkitys. Esimerkiksi perheellisten naisten oli helpompi suhtautua työttömyyteen kuin perheettömien miesten. Vähätalon (1998, 113) mukaan työttömyys muuttaa usein yksilön omaa identiteettiä ja hänen suhdettaan eri yhteisöihin. Työelämään liittyvät suhteet usein katkeavat, mutta toisaalta työhön liittymättömien suhteiden rooli saattaa kasvaa, jolloin ne kompensoivat heikkeneviä tai katkeavia työelämään liittyviä suhteita. Työttömyys saattaa myös murtaa työhön liittyviä yksilön identiteettejä, ja ne joudutaan rakentamaan mahdollisesti kriisien kautta uudelleen.

Osa-aikaeläketutkimus

Osa-aikaeläkkeelle siirtyminen on Suomessa ollut yleisintä koulutuslalla työskentelevien sekä toimistotyötä tekevien keskuudesta (Polvinen 1999; Takala 2001). Takalan (1999, 92-94) mukaan suurimpana virikkeen antajana osa-aikaeläkkeelle hakeutumiseen on usein ollut eläkejärjestelmä, joka on luonut mahdollisuuden siirtyä eläkkeelle. Työnantaja on myös usein ehdottanut osa-aikaeläkettä ja joissakin tapauksissa suoranaisesti painostanut osa-aikaeläkkeelle siirtymiseen. Eläkkeelle siirtymispäätös ei aina ole seurausta pelkästään työntekijän harkinnasta, vaan työnantajalla saattaa olla päätöksen syntymisen kannalta aktiivinen rooli (ks. myös Hakola & Uusitalo 2001; Janatuinen 2001). Terveystuoltohenkilöstön rooli osa-aikaeläkkeelle siirtymiseen liittyvän virikkeen antajana on ollut pieni (Takala 1999). Tulos saattaa viitata työterveyshuoltohenkilöstön passiiviseen rooliin mietittäessä keinoja työssä jatkamisen tukemiseksi. Toisaalta tulos saattaa kertoa osa-aikaeläkeläisten varsin hyvästä työkykytilanteesta, jolloin heillä ei välttämättä ole ollut edes kontaktia työterveyshuoltoon. Myös perheenjäsen, ystävä tai toinen osa-aikaeläkeläinen on monesti tärkeässä roolissa osa-aikaeläkkeelle siirtymispäätöstä tehtäessä. Eläkkeelle hakeutumista pohditaan usein muiden kanssa, niin työssä kuin kotona (Takala 1999, 92-94).

Tärkeäksi syyksi osa-aikaeläkkeelle hakeutumiseen on mainittu sen tarjoama eräänlainen ”pehmeä lasku eläkkeelle”. Muita vaikuttavia syitä ovat olleet huonoksi koettu terveys, työn raskaus tai tunne siitä, että kokopäivätyötä on tehty jo riittävän pitkään. Osa-aikaeläkeläiset ovat lisäksi tuoneet esiin eläkkeelle vetäviä tekijöitä, joista tärkeimpiä olivat perheen ja harrastusten tärkeä merkitys, mutta myös se, että osa-aikaeläkkeen koettiin yhdessä palkan kanssa tarjoavan riittävän toimeentulon tason. Naisten kohdalla puolison eläkkeellä ololla oli hivenen suurempi merkitys eläkkeelle siirtymispäätöksen kannalta kuin miesten kohdalla (Takala 1999, 95-96; 1996, 13-18; 2001, 16). Forman (2004b) tutkimuksen mukaan alentunut terveys ja työkyky lisäsivät osa-aikaeläkkeelle siirtymisen suunnittelua. Vaaran (2000, 119, 124) tutkimuksessa nousi esiin työn keskeinen merkitys ja toisaalta työstä luopumisen vaikeus. Merkittävimmäksi positiiviseksi tekijäksi osa-aikaeläkkeelle siirtymisen suhteen Vaaran tutkimuksessa muodostui tunne oman vapauden lisääntymisestä, eli se, että pystyi itsenäisesti jaksottamaan ajankäyttöönsä ja aloittamaan esimerkiksi uusia harrastuksia.

Kokemukset osa-aikaeläkkeellä olosta ovat tutkimusten mukaan olleet varsin myönteisiä. Eläkkeelle siirtyminen ja siihen liittyvät järjestelyt ovat työntekijän näkökulmasta sujuneet suhteellisen helposti. Osa-aikaeläkeläiset ovat myös melko hyvässä fyysisessä ja psyykkisessä kunnossa ja he ovat useimmiten siirtyneet osa-aikaeläkkeelle omasta halustaan (Takala 1999). Vapaa-ajan lisääntyminen on tuonut helpotusta työn raskauteen ja se on vaikuttanut myös yleisen mielialan kohentumiseen (Julkunen 2003). Sosiaaliset suhteet työn ulkopuolella ovat parantuneet, samalla kun työpaikan sosiaaliset suhteet ovat pysyneet ennallaan. Osa-aikaeläkeläisten ongelmat liittyvät esimerkiksi työyhteisössä ulkopuoliseksi jäämiseen, ajan tasalla pysymisen vaikeuteen ja sovitusta työajasta kiinnipitämiseen sekä kateuteen muiden työntekijöiden taholta (Takala 2001, 25; Juuti 2001). Osa-aikaeläkeläisten hyvinvointia ja eläkkeelle siirtymisen syitä koskevat tulokset vaihtelevat eri aikoina tehdyissä tutkimuksissa (esim. Polvinen 1999; Takala 2001). Nämä erot johtuvat ennen muuta siitä, että osa-aikaeläkeläisten ryhmän rakenne on erilainen eri aikoina.

Osa-aikaeläkkeelle asetetut tavoitteet uuden työvoiman hankkimisesta osa-aikaeläkkeelle siirtyneiden tilalle eivät Suomessa ole toteutuneet. Pienemmissä yrityksissä on palkattu vähemmän uusia työntekijöitä kuin keskikokoisissa ja suuremmissa yrityksissä. Osa-aikaeläkkeen on kuitenkin koettu vähentävän irtisanomisten tarvetta (Takala 2001, 18-19). Wadensjön (1991, 284) mukaan Ruotsissa sellaiset työntekijät, joiden työssä jatkaminen on alentuneen työkyvyn vuoksi ollut uhattuna, ovat pystyneet jatkamaan työelämässä osa-aikaeläkkeen ansiosta. Suomen osalta tulokset viittaavat kuitenkin siihen, että osa-aikaeläke lisää ennemmin varhaista eläkkeelle siirtymistä. Näin on siksi, että osa-aikaeläkeläiset ovat tutkimusten mukaan pääosin työkykyisiä, jolloin he eivät olisi täytäneet työkyvyttömyyseläkkeen kriteeriä ja olisivat pystyneet jatkamaan työssä (Takala 1999, 105, 135-136; Takala 2001).

Osa-aikaeläke on erityisen mielenkiintoinen edellä esiteltujen eläkkeelle siirtymistä koskevien teorioiden näkökulmasta, koska eläkkeelle siirtyminen

ei ole kokoaikaista. Osa-aikaeläke saattaa näin tarjota mahdollisuuden yhdistää hyvinvoinnin kannalta positiivisia asioita sekä työelämästä että vapaa-ajalta. Työn ja työhön osallistumisen antama positiivinen sisältö elämälle on mahdollista säilyttää. Samoin on mahdollista pitää yllä työpaikan sosiaalisia suhteita ja samanaikaisesti viettää enemmän aikaa läheisten kanssa. Elämänmuutos eläkkeelle siirryttäessä saattaakin osa-aikaeläkkeen kohdalla jäädä pienemmäksi kuin mitä tilanne olisi kokoaikaiselle eläkkeelle siirryttäessä.

Tutkimuskysymys, aineisto ja menetelmät

Tutkimuksen aineisto muodostuu kymmenen henkilön teemahaastattelusta (teemahaastattelurunko, ks. Uusikartano 2003). Haastattelut tehtiin joulukuussa 2001 ja maaliskuussa 2002. Osa-aikaeläkkeen ehdot olivat siten haastattelujen tekemisen ajankohtana taloudellisesti paremmat kuin vuonna 2003 toteutettujen muutosten jälkeen (ks. edellä). Haastattelut nauhoitettiin ja purettiin tekstiksi. Tekstinä haastattelujen laajuus oli yhteensä 86 A4-sivua. Haastateltavista kahdeksan oli osa-aikaeläkeläisiä ja kaksi esimiehiä, joilla oli alaisenaan osa-aikaeläkkeellä olevia henkilöitä. Työntekijöiden osalta haastatteluissa selvitettiin osa-aikaeläkkeelle siirtymisen syitä, hyvinvointia sekä osa-aikaeläkejärjestelmän toimivuutta. Esimiesten osalta kiinnostuksen kohteena olivat järjestelmän toimivuuteen liittyvät kysymykset. Haastateltavat hankittiin kahdesta eri organisaatioista: eräästä suuresta yksityisestä pankki- ja vakuutuslalla toimivasta yrityksestä ja eräästä suuresta kunnasta. Jatkossa näistä organisaatioista käytetään nimityksiä ”firma” ja ”kunta”. Tapausten pienen lukumäärän vuoksi mahdollisia eroja kahden organisaation välillä ei voida yleistää koskemaan yksityisen sektorin ja kuntasektorin välisiä eroja. Haastateltavien valinta kahdesta eri organisaatiosta havainnollistaa kuitenkin, että osa-aikaeläkkeeseen liittyvät ilmiöt saattavat olla erilaisia eri organisaatioissa. Haastateltavien taustatiedot ilmenevät taulukosta 1.

Sekä ”firmassa” että ”kunnassa” haastateltavat olivat toimihenkilöitä. Tämä yksipuolisuus on aineiston eräänlainen puute, mutta toisaalta osa-aikaeläkkeelle siirtyminen on ollut yleistä juuri toimihenkilöammateista ja konttorityöstä (Polvinen 1999; Takala 2001). Samantyyppisestä sosioekonomisesta asemasta huolimatta haastateltavien toimenkuvat olivat kuitenkin erilaisia. Myös koulutuksen osalta haastateltavien välillä oli eroja niin, että ”kunnan” työntekijät olivat hieman ”firman” työntekijöitä korkeammin koulutettuja. Aineistossa on sekä parisuhteessa olevia että yksin asuvia työntekijöitä, mikä mahdollistaa sen tarkastelun, miten perhekoostumus liittyy osa-aikaeläkkeelle siirtymiseen ja eläkkeellä olemiseen. Haastateltavien puolisoista ainoastaan yksi oli työssä ja muut erityyppisillä eläkkeillä. Esimiesten siviilisäädyn ja puolison työmarkkina-aseman tiedusteleminen ei ollut tutkimuskysymysten kannalta aiheellista. Kaikilla haastateltavilla oli takanaan melko pitkä työura nykyisissä työpaikoissaan. Osa-aikaeläkkeellä vietetty aika vaihteli aineistossa vajaasta vuodesta noin kolmeen ja puoleen vuoteen. Haastateltavat eivät siis olleet hiljattain osa-aikaeläkkeelle siirtyneitä, vaan heillä oli kokemusta, jonka pohjalta arvioida osa-aikaeläkkeellä olemista.

Taulukko 1. Haastateltujen taustatiedot

Työnkuva	Ikä	Suku- puoli	Koulutus	Siviili- säätty	Puolison työmarkki- na-asema
”Firma”					
asiantuntija (2 hlöä), henkilöstösiht., toimistotyöntek., esimies	49 v.*, 57 v., 59 v., 60 v., 62 v.	3 naista, 2 miestä	keskikoulu, amm.koulu, merkonomi, merkonomi, opisto- insinööri	avioliitto (3 hlöä), eronnut	eläkeläinen (2 hlöä), osa-aika- eläkeläinen
”Kunta”					
taloustarkastaja (2 hlöä), asiantuntija, kansliasihteeri, esimies	60 v. (4 hlöä), 61 v.	3 naista, 2 miestä	OTK (2 hlöä), merkonomi (3 hlöä)	avioliitto (2 hlöä), avoliitto, naimaton	eläkeläinen, osa-aika- eläkeläinen, työssä

*esimiehen ikä

Tutkimuskysymyksiä oli kaksi. Ensinnäkin selvitettiin osa-aikaeläkkeelle siirtymistä syiden ja seurausten näkökulmasta. Mitkä tekijät vaikuttavat taustalla, kun ikääntyvä työntekijä kokee, että hän ei enää kykene jatkamaan tai halua jatkaa työssään koko-aikaisesti? Tämä tutkimuskysymys on eläketutkimuksessa varsin tavanomainen ja siitä on paljon kvantitatiivista tutkimustietoa. Laadullisen aineiston voidaan olettaa tuovan mielenkiintoista lisävalaistusta aikaisempaan tutkimustietoon siksi, että haastateltavat saavat melko vapaasti kertoa eläkkeelle siirtymiseensä liittyvistä tekijöistä ilman valmiita vastausvaihtoehtoja. Eläkkeelle siirtymisen seurausten tarkastelussa hyvinvoinnilla on keskeinen merkitys. Miten hyvinvoinnin koetaan muuttuvan ja miten mahdolliset muutokset vaihtelevat hyvinvoinnin eri osa-alueilla? Toiseksi selvitettiin osa-aikaeläkejärjestelmän toimivuutta. Työntekijän näkökulmasta järjestelmän toimivuutta tarkasteltiin erityisesti työn ja eläkkeellä olon vuorottelemisen ja siihen liittyvien järjestelyjen kannalta. Esimieshaastatteluissa selvitettiin osa-aikaeläkejärjestelmän toimivuutta esimerkiksi työskentelyilmapiirin ja työn organisoinnin näkökulmasta.

Analyysimenetelmänä on aineiston tematisointi (Eskola & Suoranta 2000, 174-180). Analyysi eteni niin, että aineistoa luettiin, karsittiin ja järjestettiin aikaisemman tutkimuksen perusteella määrittäneiden teemojen mukaan. Pidemmällä viedyt analyysit, esimerkiksi erilaisten osa-aikaeläkeläistyyppeiden määrittäminen, ei ollut aineiston koon vuoksi mahdollista. Teemoja havainnollistetaan esittämällä lainauksia aineistosta. Lainauksen yhteydessä esitetään vastaajan sukupuoli sekä ikä. Esimiehiä lainatessa ei esitetä identifikaatiotietoja haastateltavien henkilöllisyyden suojaamiseksi. Esimiesten kerrontaa tarkastellaan yhdessä työntekijöiden kanssa, koska teemat ovat samoja kuin työntekijöiden haastatteluissa.

Tulokset

Osa-aikaeläkkeelle siirtyminen

Kaikki haastateltavat olivat hakeutuneet osa-aikaeläkkeelle lähestulkoon heti, kun se iän puolesta oli tullut mahdolliseksi. Vaikka varsinainen osa-aikaeläkepäättös oli useimmiten syntynyt monien eri tekijöiden yhteisvaikutuksena, oli tärkeänä syynä myös osa-aikaeläkekysymyksen ajankohtaisuus ja esillä oleminen julkisuudessa. Haastattelujen tekemisen aikaan osa-aikaeläkkeelle siirtyminen oli runsasta, elettiin ”osa-aikaeläkeboomin” aikaa (ks. kuvio 1 edellä). Osa-aikaeläkeläiset olivat haastattelujen perusteella terveydentilansa puolesta hyvinkin työkykyisiä. Vaikka terveydelliset tekijät eivät varsinaisesti olleet aiheuttaneet hakeutumista eläkkeelle, esiintyi aineistossa iän, pitkän työuran ja muuttumattomien työtehtävien mukanaan tuomaa väsymistä, jotka lisäsivät halua vetäytyä työstä. Jatkuvassa paineessa työskenteleminen, liian pitkältä tuntuva työviikko ja etenkin työtahdin kiireellisyys korkeaan ikään yhdistettynä koettiin ongelmalliseksi. Aiemmissä kyselytutkimuksissa nämä samat tekijät ovat liittyneet suunnitelmiin vetäytyä (ks. esim. Forma ym. 2004). Muilla työoloilla kuin kiireellä ei tässä aineistossa ollut suurta merkitystä eläkkeelle hakeutumisessa, mikä johtui todennäköisesti siitä, että työolot olivat haastateltavien kertoman perusteella arvioituna molemmissa organisaatioissa melko hyvällä tasolla ja työ fyysisesti kevyttä toimistotyötä.

Joo, no se on sen takii... et kun tätä ikää jo on, ja sit kun sitä viel tulee lisää, niin ei vaan enää jaksa...Ei niinku jaksa keskittyä niin moneen asiaan kerralla...eikä...eikä jaksa sitä jatkuvaa kiirettä siellä töissä. (Nainen, 57)

...ja suorastas, jos rehelline ollaan, ni kyllästyny. Koska 40 vuotta on niin pitkä aika. Et mun lapseni on ollu kuus viikkoo ku mää olen tänne tullu. Nyt hän on keski-ikänen ihminen. Ni tota...mää olin kyllästyny! (Nainen, 62)

Mut mä vaan ajattelin, et..et mä en niinku jaksa enää. Et..et mitä mä tääl ruppeen joka päivä istumaan, jos se must tuntuu kauheen kurjalt ja raskaalt. Et olen mä oman osani tähän nyt, yhteiskuntaan ja tähän taloon tehny, että piste! (Nainen, 62)

Osa-aikaeläke arvioitiin varsin houkuttelevaksi ja taloudellisesti kannattavaksi vaihtoehdoksi pitkään tehdylle kokopäivätyölle. Se nähtiin myös mahdollisuutena nauttia aktiivisesta ”kolmannesta iästä”, kun oma terveys vielä sen sallii. Kun työllä ei enää koeta olevan paljon annettavaa, vaa’an eläkkeelle siirtymisen puolelle kallistaa lisääntyvä vapaa-aika. Valintaa helpottaa, kun osa-aikaeläkkeelle siirryttäessä taloudellisessa toimeentulossa ei juuri tapahdu muutosta. Taloudellisilla näkökohdilla on siis merkitystä osa-aikaeläkkeelle siirtymistä harkittaessa. Eläke näyttäytyy myös ”oikeutena”, eräänlaisena palkkiona pit-

kästä työurasta (vrt. Julkunen 2003, 234-236). Siksi osa-aikaeläkkeelle siirtymistä ei tarvitse hävetä, vaikka ajankohtainen eläkepoliittinen diskurssi työssä jatkamista korostaakin.

Et ens on nuoruus ja kouluikä ja sit työelämä, ja mä oon tätä jo pitkän, pitkän aikaa tehny...et must pitäis saada nauttii sit vielä tästä kolmanest...terveenä ja turvattuna...siis sil taval taloudellisesti turvattuna, et tota...ettei kovin tiukoille joudu kuitenkaan. (Nainen, 60)

Joo, ja sit vedotaan niinku siihen...juu...eläkettä kertyy enemmän ja enemmän, et oo vaan töissä. Jos ei kunto kerran kestä niin mun mielestä ihmisen pitää päästä eläkkeelle! Ja muutenki! (Nainen, 60)

Markat ratkaisee kyl yllättävän paljon et jos ei ne yhtää niinku...periaattees yhtää vähene, ni miks mä tänne tulisin joka päivä...kun mä voin tehdä jotain muutakin. Ja just se, kun tietää tehneensä niin...kauan töitä...ni ei...ei oo edes huonoa omatuntoa siitä. (Nainen, 60)

Viihtymiseen työssä vaikuttivat työnkuva, hyvät työolot, ajan hermolla pysyminen sekä ”firman” osa-aikaeläkeläisten mielestä työpaikan hyvät ihmis-suhteet. Osa-aikaeläke saattaakin tarjota mahdollisuuden säilyttää työelämän kautta saatuja sosiaalisia kontakteja. Toisaalta aineistossa löytyi esimerkkejä myös siitä, että työpaikan sosiaalisia kontakteja ei pidetty suuressa arvossa. Kääntäen osa-aikaeläke antaakin ehkä mahdollisuuden ottaa etäisyyttä työpaikan negatiivisesti koetuista sosiaalisista suhteista. Jakolinja aineistossa sosiaalisten suhteiden osalta kulki mielenkiintoisella tavalla ”kunnan” ja ”firman” välissä. ”Firmassa” työpaikan sosiaalisten suhteiden painoarvo oli jokaisen haastateltavan kohdalla merkittävä, kun taas ”kunnassa” yksikään haastateltava ei nostanut niitä esiin. Erityistä syytä tähän ei aineistosta löydy, mutta tulos ilmentää sitä, että työpaikan sosiaaliset suhteet osa-aikaeläkeläiselle saattavat näyttäytyä varsin eri tavalla eri organisaatioissa.

...kun se on tosiaan että osa-aikaeläkkeen myötä saa vielä olla mukana työelämässä...mikä on mielenkiintoista. Ja sit ne ystävyys-suhteet työpaikalla, ...nekin vaikuttaa pitkälti miten siellä viihtyy ja mä oon kyllä yleisesti viihtynyt hyvin! (Nainen, 57)

...et ainoa mitä mä tulen kaipaamaan, mul on valtavasti niinku.....sä kysyit tos aikasemmin työtovereista, ni paitsi heitä erittäin paljon ni, mul on hirveesti kontakteja myöskin tonne kentälle. Et semmosii ihmisii mä tulen varmasti kaipaamaan. (Puhuu futurissa, koska on jäämässä kokoaikaiselle eläkkeelle). (Nainen, 60)

Työttömyys aiheuttaa ajankäyttöön liittyviä sopeutumiskriisejä (Jahoda 1982; Vähätalo 1983). Eläkkeelle siirtymisellä saattaa olla osin samanlaisia vaikutuksia. Osa-aikaeläkkeelle siirtyminen ei kuitenkaan lisää vapaa-aikaa yhtä

paljon kuin koko-aikainen eläkkeelle siirtyminen. Osa-aikaeläkkeellä osoittautuikin olevan selvä työelämään integroiva funktio. Osittainkin työelämään osallistuminen luo viikkoihin rakennetta ja rytmittää elämää. Kokoaikaiselle eläkkeelle jäämiseen liittyy myös pelkoja työn elämälle luoman rakenteen menettämisestä ja syrjäytymisestä.

Ei, kyllä mä tota oisin osa-aikaeläkkeellä, koska mä tykkään et täsä kuitenkin pysyy niinku simmoses...määrätynlaises...simmoses...elämän...rytmissä. Niinku simmosessa että pysyy jollain tavalla...ajan tasalla paremmin. Et jos mä ainakin jäisin sinne kottiin ni kyl must tuntuis että...mä putoisin ihan varmaan... (Nainen, 60)

Eläkkeelle siirtyminen saattaa aikaisemman tutkimuksen mukaan merkitä myös aktiivisuuden korostumista, sopeutumattomuutta uuteen tilanteeseen tai aikaisemman elämäntyylin jatkumista ennallaan (ks. Saurama 2004). Haastattelut toivat esiin merkkejä aktiivisuuden korostumisesta, joskin osa-aikaeläke näyttäytyy usein myös välivaiheena työn ja kokoaikaisen eläkkeen välillä antaen mahdollisuuden valmistautua lopulliseen työelämästä vetäytymiseen. Työstä luopuminen ei välttämättä ole helppoa varsinkaan pitkän työuran jälkeen, ja osa-aikaeläke tarjoaa mahdollisuuden ”harjoitella” eläkkeellä olemista (vrt. Takala 1999).

...ehkä se kuitenkin on semmonen pikku hiljaa...valmistautuminen siihen lopulliseen vapaa-aikaan, et se rauhottaa ihmistä. Se antaa enemmän niinku...semmost...sopeutumisaikaa varmaanki. Et ei putoa ihan tyhjän päälle. (Mies, 59)

Et täytyis niinku...luopuminenhan on aina vaikeaa...ja täytyis opetella hyvissä ajoin luopumaan erilaisista asioita, koska...sanotaan loppuelämässä...niin...loppu ja loppu...mut sanotaan määrätyn iän jälkeen rupee olemaan se, et elämä on täynnä luopumisii...ja sen takia pitäis opetella. Sen takia mä tän osa-aikaeläkkeen koen erittäin hyvänä, et se opettelua siihen lo...lopulliseen eläkkeeseen..ja siihen työelämästä luopumiseen ja kaikkeen tämmöseen...et se valmistaa just henkisesti tähän. (Nainen, 60)

Joo! Ettei yhtäkkii istu koton ja sano, et: jaaha, nyt...nyt mun ei tarvii enää...et se on niinku hidas irrottautuminen, ettei kaikki katkea kuin seinään. Ainakin tämmösessä pitkässä työsuhteessa.. (Nainen, 62)

Suhde työhön liittyy keskeisesti eläkkeelle siirtymisprosessiin. Aikaisemmissa kyselytutkimuksissa on osoitettu, että työn keskeinen merkitys elämässä on vähentänyt aikeita siirtyä eläkkeelle (esim. Reitzes ym. 1998; Karisalmi 2001). Osa-aikaeläkkeen kohdalla havaitaan, että vahva työsidonnaisuus tekee osittainkin työstä luopumisen toisinaan vaikeaksi. Eläkkeelle jääminen ja työstä luopuminen saattaa myös olla opettavainen prosessi, jossa työntekijä huomaa,

että elämässä on työn ohella muitakin tärkeitä osa-alueita ja merkityksen antajia.

Ja suomalainen...luterilainen kasvatusta tähän asti korostanut liikaa-kin sen työ-työpaikan ja...ja työn tota noini merkitystä niin, ni me pide-tään huonompina ihmisinä itteämme yhtäkkiä kun meil niin oleellinen osa häipyy. (Esimies)

Joo, pehmeä lasku tai sinne päin, et tota...ja täs on se positiivinen puoli et sitä sillon. joskus aikasemmin...kuvitteli olevas kutakuinkin korvaamaton, nyt...nyt on oppinu jo ymmärtämään, et tota noin...ei kukaan oo sinänsä korvaamaton, eikä se tunnu enää pahalta. Et...eikä se työ oo ainoa autuaaks tekevä asia täs maailmas. (Nainen, 60)

Joo! Juu, et mä aattelin et miehillekin, ehkä se voi olla sanotaan nyt...semmonen pieni niinku...on se helpompi sitten lähtee vähittäin, ni se voi olla aika suuri...jos tykkää työstään ja yhtäkkiä joutuu pois...Se on niille tosi tärkeä...miehille! Mä en pidä tätä niin kauheen tärkeenä, mä voin hyvin luopuakin tästä, mut kumminkin et...monelle voi olla...vaikeusii siinä... (Nainen, 61)

Suurimmaksi ja voittopuolisesti positiiviseksi muutokseksi osa-aikaeläkkeelle siirtymisen jälkeen katsottiin vapaa-ajan lisääntyminen. Vapaa-aikaa käytettiin myös varsin aktiivisesti hyödyksi. Lisääntynyt vapaa-aika ja eläkkeelle siirtymisen saattavat myös muodostaa kriisin. Työstä luopuminen, vaikka vain osittainkin, saattaa herättää epäilyn oman korvaamattomuuden menettämises-tä (vrt. Jahoda 1982). Työelämään osallistuminen tukee omaa tarpeellisuuden tunnetta, eivätkä vapaa-ajan täyttämät eläkepäivät saa aikaan samaa tunnetta. Kyse on identiteetteihin ja rooleihin liittyvästä muutosprosessista (Vähätalo 1983). Työhön liittyvät identiteetit ja roolit murtuvat ja kestää aikansa kun ne korvautuvat vapaa-aikaan liittyvillä.

Ja ku mä oon kiinnostunu golfista ja muusta tämmöisestä...liikunnasta, ni se...se oli oikee hyvä ratkasu tää osa-aikaeläkkeelle lähteminen...Joo, ja puoliso pelaa myös golfia ja hän on pelannu aikasemminkin ku minä, meil on mukavaa yhdessä pelata, et se on hieno...hieno laji...Ja...no...hän on eläkkeellä ni nyt meil on sitte just sitä yhteistäki aikaa enempi. (Nainen, 57)

...ennen se työ rajoitti aika paljon näitä vapaa-ajan harrastusii. Ni nyt voi järjestää aina siks viikoks sit kun on vapaalla, ni kaiken näköistä kivaa. (Nainen, 60)

Se on, se on siis henkisesti...ensmäinen puol vuotta oli...tietyl taval vai-kea ...sopeutuu siihen... siihe vapauteen, ja ja...sen ajankäyttöön, mut toisaalta se, että joskus aina puikahti mieleen et eiks mua tarvitakaan.

Mut sit sen puolen vuoden jälkeen, ni...ni kyl mä oon nauttinu täysin siemauksin. Joo. Et se oli alkuun vähän semmosta sopeutumista. (Nainen, 60)

Aktiivisen harrastamisen lisäksi osa-eläkepäivistä vietettiin lepäämisen ja rentoutumisen merkeissä. Osa-aikaeläkkeellä oli tärkeä uusintava merkitys kun eläkepäivinä kerättiin voimia työpäiviä varten. Osa-aikaeläkeläinen oli myös saattanut löytää itsestään uudenlaisia piirteitä luovuuteen, erilaiseen elämän pohdiskeluun ja itsensä toteuttamiseen. Monet myös kokivat, että vapaa-ajalla oli suoraan merkitystä elämänlaadun parantumiseen kiireen vähentymisen myötä.

Varmaan...tämä...elämän niinku...laadun paraneminen siin suhteet et ei oo kiire koko ajan. Et mul on varaa mennä kotiin töist ja todeta et mä en tee mittää! Mä luen, tai mä katon telkkarii tai...ss...et mul on...mä...koe sen et, mul on varaa tuhlata aikaa. (Nainen, 60)

Yhdessä tekeminen ja harrastaminen puolison kanssa nousi usein esiin. Yksi haastateltava kertoi houkutellessaan aviomiehensäkin jäämään osa-aikaeläkkeelle, jotta yhteistä aikaa olisi enemmän. Sen sijaan yksin asuvat ihmiset kertoivat vapaa-ajan vietostaan niukasti. Osa-aikaeläke ei siis välttämättä ole yhtä houkutteleva vaihtoehto yksinäiselle ihmiselle. Tämä tukee aikaisempien tutkimusten tuloksia siitä, että yksinasuvat suunnittelevat jatkavansa työssä pidempään kuin parisuhteessa olevat (Forma ym. 2004). Pariskunnat tekevät eläkesuunnitelmiaan yhdessä (Julkunen 2003, 236-240).

Et...todella hieno...riippuu tietenkin ihmisen elämäntilanteesta...et tota...jos on yksinäinen ja muuta ni ei välttämättä haluis olla osa-aikaeläkkeellä, mutta...tässä tilanteessa kun on aviomies eläkkeellä ja...on todella hienoo. (Nainen, 57)

...No se tuli tietty kun...tuli tämä laki...laki voimaan et pääsi sitte vähän aikasemminkin, ja...ja sitte täältä mejän talosta lähti muitakin ja oikeastaan se sysäys oli siinä kun mun mieheni jäi eläkkeelle ni siinä sitten... (Nainen, 60)

Osa-aikaeläkeläiset nauttivat lisääntyneestä vapaa-ajastaan. Työtovereissa vapaa-aika sen sijaan herätti kateutta. Tämä on havaittu aikaisemmissakin tutkimuksissa (ks. Juuti 2001). Kateusilmiöön vaikutti työpaikan ikärakenne: selvästi nuoremmat työntekijät kadehtivat osa-aikaeläkeläisiä vähemmän kuin lähellä osa-aikaeläkeikää olevat. Osa-aikaeläkeläiset olivat myös pohtineet keinoja, joilla voitiin välttää kateuden syntymistä. Eläkepäivien vietosta esimerkiksi oli päätetty kertoa mahdollisimman vähän työpäivinä.

...ni...et leikkimielellä kateellisia, mut...ja sit ku mä tuun aina hyvätuulisenä töihin ja kerron et mitä mä oon tehny vapaa-aikana ja muuta...Et varmaan ollaan kyllä enemmän kateellisia kun loppujen lopuks annetaan ymmärtää. (Nainen, 57)

jäänyt työpanos korvattiin kovemmallalla työtahdilla osa-aikaeläkeläisen työssä-olopäivinä tai sitten työt jaettiin muille työntekijöille. Tällä saattaa myös olla oma vaikutuksensa siihen, miten osa-aikaeläkeläisiin suhtaudutaan.

*Alun perin kun tätä ruvettiin tekemään, tätä järjestelmää. Ja aikais-
tettii sitä ikää ja noin...ni parannettii ehtoja...et tarkotus oli se, et ku
kaks ihmistä jää osa-aikaeläkkeel, ni otetaa yks tilalle. Mut siihenhän
työnantajat ei lähteny. Et kaks ihmistä jäi osa-aikaeläkkeelle ja työt
jaettiin...jäljelle jääville...et tota...et siinä mieles tää ei oo täyttäny tar-
kotusta...tää järjestelmä...et se ei oo lisänny työllisyyttä missään vai-
heessa. (Nainen, 60)*

*Sillon piti kaupungin säästää kaikessa, ja tää oli yks kohta, osa-aikaelä-
ke. Eli se oli vielä hänellekin, päällikölle sitten hyvä peruste. Ja ketään
ei otettu mejän tilalle. Varmaan ei oo kauheesti mihinkään otettu...tai
ei ainakaan mejän taloon...en mä ainakaan oo kuullu. (Nainen, 61)*

Töiden organisoinnin ohella kriittiseksi pisteeksi osa-aikaeläkejärjestelmän toiminnassa muodostui information kulkeminen. Tämä on havaittu myös ai-
kaisemmissa tutkimuksissa (Takala 2001). Monilla osa-aikaeläkeläisillä oli ollut
eriateisia ongelmia tiedonkulussa. Tämän koettiin heikentävän työyhteisöön
kuulumisen tunnetta. Useimpien mielestä ongelmat olivat kuitenkin pienimuo-
toisia ja selvitettävissä, mutta muutama haastateltava näki niissä suurempiakin
ongelmia. Paitsi työntekijöiden kokemuksiin, tiedonkululla oli oma vaikutuk-
sensa myös työprosesseihin ja sitä kautta esimerkiksi asiakaspalveluun.

*Joo...seki kävi aluks ensiks nii, et tehtii sopimus...osastopäällikön kans-
sa...mikä oli hyvä...et kaikki palaverit ei pidetä perjantain eikä maanan-
tain...mut se on lipsunu. Se on nyt viimise puolen vuoden aikan lipsunu!
Et must se on kauhee väärin...se on iha eri lukee jostain paperista, ko et
sä olet itte siellä. (Nainen, 62)*

*Joo...kyl mul se tulee, että tota...negatiivisen...et ...että että...töitä kasa-
saantuu. Ja ehdottoman negatiivinen asia on se, et jos työyhteisö ei o,
kun se toimii...päivittäin...niinkun viimistä pilkkuu myöten hyvin, ni se
vaatii kommunikaatioo...Yhtäkkiä tulee semmonen kommunikaatiokat-
kos, tost puuttuu toi noin, hei... täytyyk sil nyt soittaa tai tota noinii...
se voi olla hyvin pieni asia ihan...ihan mikä tahansa...Mutta se olis sil
yhdel kysymysel selvinny, nyt se ei selviä! (Esimies)*

Vaikka haastateltujen esimiesten suhtautuminen osa-aikaeläkkeeseen oli pää-
osin myönteistä, näki ”firman” esimies siitä aiheutuvat järjestelyt toisinaan
hyvinkin työläinä. Ongelmakohtina hän korosti esimerkiksi töiden kasaantu-
mista, asiakaspalvelun heikentymistä, informaatiokatkoksia, kankeutta työhön
tarttumisessa sekä töiden järjestelyvaikeuksia. Osa-aikaeläke saattaakin lisätä
tai vaikeuttaa esimiesten työtä. Tämä mahdollisesti heijastuu esimiesten suh-

tautumiseen osa-aikaeläkeläisiin. Osa-aikaeläkeläiset kertoivatkin, että joidenkin esimiesten asenteet ovat osa-aikaeläkeläisiä syrjiviä.

Siis yksinkertaisesti joku...työnjohdon edustaja on sitä mieltä, että kun on mies ollu nyt viikon sitte niin...niin osa-aikaeläkkeellä ja tulee niin... et se työn tekeminen on niinku tervanjuontia. Et tämmösii nyt puhutaan sitte. (Mies, 60)

”Firman” esimies kertoi miettineensä, että jos työntekijän työpanos on iän myötä selvästi heikentynyt, on toisaalta yrityksen etu, että työtä delegoidaan muille henkilöille. Lisäksi molemmat esimiehet mielsivät osa-aikaeläkkeen haastateltavien tavoin eräänlaisena ansaittuna etuutena ja ”palkintona” hyvästä työsuhteesta. Tuloksellisuuden näkökulmasta osa-aikaeläkkeestä koettiin olevan lähinnä sekundaarista hyötyä. Mutta jos etusijalle nostettiin yksilön hyvinvointi, nähtiin osa-aikaeläke selkeästi ikääntyvien työntekijöiden hyvinvointia edistävänä tekijänä. Siksi osa-aikaeläkkeeseen liittyvät ongelmat oli esimiesten mielestä vain yksinkertaisesti hyväksyttävä ja pyrittävä järjestämään.

Lopuksi

Artikkelin aineisto kerättiin aikana, jolloin osa-aikaeläkkeen ikäraja oli alimmillaan ja edut parhaimmat koko järjestelmän tähänastisessa historiassa. Tulokset kertovatkin osa-aikaeläkkeen suuresta houkuttelevuudesta. Vähäiset muutokset toimeentulossa sekä vapaa-ajan lisääntyminen olivat voimakkaita eläkkeelle siirtymisen pontimia. Osa-aikaeläkkeelle oli siirrytty lähes heti, kun se iän puolesta oli mahdollista. Muita osa-aikaeläkkeelle vetäviä tekijöitä olivat pitkä työura, puolison eläkkeellä oleminen ja mieluisat harrastukset. Terveysten tai työympäristöön (kiire pois lukien) liittyvät seikat eivät tässä aineistossa olleet merkittäviä eläkkeelle siirtymispäätökseen vaikuttaneita tekijöitä. Tämä sopii vapaaehtoisien eläkereittien luonteeseen.

Osa-aikaeläkkeellä viihdyttiin, ja järjestelmä katsottiin yleisesti varsin toimivaksi. Esiintyneitä ongelmia olivat tiedonkulun pulmat, kateus sekä lähes tulkoon entisenlaisena pysynyt työmäärä. Kuitenkin aktiiviset, usein harrastusten täyttämät rentouttavat eläkepäivät, mahdollistivat paremman työssä jaksamisen. Osa-aikaeläke yhdisti valtaosalla työntekijöistä työn ja vapaa-ajan etuja, ja yleinen hyvinvointi olikin työntekijöillä monin tavoin kohentunut. Esimiehet nostivat esiin työn järjestelyihin liittyviä pulmia, informaation kulun ongelmia sekä osa-aikaeläkkeen herättämän kateellisuuden, joilla oli ollut vaikutusta työyhteisön toimivuuteen.

Itse eläkkeelle siirtyminen näyttäytyy haastattelujen valossa merkittävänä elämänmuutoksena. Työelämästä vetäytymiseen kokoaikaisesti liittyi pelkoja, joita osa-aikaeläkkeen tarjoama mahdollisuus ”opetella” eläkkeellä olemista hälvensi. Työstä luopuminen koettiin osin vaikeaksi ja eläkeläisen rooliin totuttelemisen vei aikaa. Eläkkeelle siirtyminen oli myös monessa mielessä yksilöllisesti koettu. Se oli esimerkiksi yksinäiselle ihmiselle erilainen kokemus kuin parisuhteessa elävälle. Työpaikan sosiaaliset suhteet saattoivat niinkään

olla toisille merkittäviä, kun taas toiset eivät pitäneet niitä lainkaan merkityksellisenä eläkkeelle siirtymisen kannalta.

Kokonaisuudessaan tulokset osa-aikaeläkkeelle siirtymisen syistä ja osa-aikaeläkkeellä olon kokemisesta olivat hyvin pitkälle yhdenmukaisia aikaisempien tutkimusten tulosten kanssa. Aiemmin osa-aikaeläkkeelle siirtymisen syitä sekä eläkkeellä olemisen kokemuksia on tutkittu erityisesti kyselytutkimuksin. Vaikka varsinaisia uusia löydöksiä tässä artikkelissa oli melko rajallisesti, lisäävät erityyppisillä aineistoilla saadut samansuuntaiset tulokset osa-aikaeläkettä koskevan tutkimustulosten luotettavuutta. Ylipäätään teemahaastatteluaineisto osoitti mielenkiintoisesti, kuinka pinnalla eläketutkimuksen keskeiset havainnot ja teemat ovat eläkkeelle siirtyjien ajatuksissa silloin, kun he saavat varsin vapaasti kertoa eläkkeelle siirtymiseen liittyvistä tuntemuksistaan. Tämä vahvistaa käsitystä siitä, että eläketutkimuksen tulokset kuvaavat varsin hyvin ikääntyneiden työntekijöiden ja eläkeläisten ajatuksia.

Tämän artikkelin perusteella ei voida antaa tyhjentävää vastausta siihen, siirtyvätkö ”oikeat” työntekijät osa-aikaeläkkeelle. Tämä kysymys on joko eksplisiittisesti tai implisiittisesti ollut esillä viime vuosien osa-aikaeläkettä koskevassa keskustelussa. Vastaus riippuu siitä, keiden katsotaan olevan oikeita osa-aikaeläkkeelle siirtyjiä. Kun osa-aikaeläkkeeseen ei liity kriteeriä alentuneesta työkyvystä, hyvänkään työkyvyn omaava työntekijä ei ole kriteerien perusteella ”väärä” osa-aikaeläkkeelle siirtyjä. Toisaalta järjestelmää on perusteltu sillä, että se tukee työssä jatkamista silloin, kun työssä jatkamisen resurssit ovat vähentyneet. Näiden perustelujen mukaan ”oikea” osa-aikaeläkkeelle siirtyjä olisi ikääntynyt työntekijä, joka ei enää jaksa kokopäiväistä työtä. Keskustelu oikeista ja vääristä osa-aikaeläkkeelle siirtyjistä johtunee siitä, että eläkepoliittista keskustelua on viime vuosina hallinnut tavoite työssä jatkamisesta. Diskurssissa on painottunut näkemys, että ainoastaan työkyvyttömyys on legitiimi syy vetäytyä työelämästä ja kaikkien muiden tulisi jatkaa työssä mahdollisimman pitkään. Vuoden 2005 alussa osa-aikaeläkkeen taloudellisia etuja heikennettiin. Jatkossa osa-aikaeläkkeelle siirtymistä harkitsevat joutuvat siis puntaroimaan aikaisempaa tarkemmin, onko heillä varaa hankkia aikaa siirtymällä osa-aikaeläkkeelle.

Viite

¹ Artikkelin pohjautuu Pia Niemisen (os. Uusikartano) pro gradu -tutkielmaan (Uusikartano 2003). Kiitämme Januksen toimitusta, anonyymejä referoivia sekä Peter Blomsteria hyvistä kommentteista.

Kirjallisuus

- Aho, Simo & Österman, Päivi (1999) Ikääntyvien työssäkäynti, työttömyys ja varhainen eläkkeelle siirtyminen 1987-1996. STM. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Ahonen, Kati (2004) Vapaaehtoisen lisäturvan merkitys palkansaajien eläkkeelle siirtymisessä. Teoksessa Tuominen, Eila (toim.) Eläkeudistus ja ikääntyvien työssä jatkamisaikheet. Eläketurvakeskuksen raportteja 37. Helsinki: Hakapaino.
- Blekesaune, Morten & Solem, Per Erik (2005) Working Conditions and Early Retirement. Research on Aging 27 (1), 3-30.
- Blöndal, Sveinbjörn & Scarpetta, Stefano (1999) The Retirement Decision in OECD Countries. OECD, Eco-

- conomic Department Working Papers no 202. Paris.
- Burgess, Ernest (1960) Family structure and relationships. In Burgess, Ernest (ed.) *Aging in Western Societies*. Chicago: University of Chicago Press.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (2000) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino. Jyväskylä: Gummerus.
- Forma, Pauli (2004a) Työhön suhtautuminen ja työssä jatkaminen Teoksessa Forma, Pauli & Väänänen, Janne (toim.) *Työssä jatkaminen ja työssä jatkamisen tukeminen kunta-alalla. Kuntatyö 2010-tutkimus*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 209-232.
- Forma, Pauli (2004b) Antavakko eri mittarit erilaisen kuvan työssä jatkamisesta? Teoksessa Forma, Pauli & Väänänen, Janne (toim.) *Työssä jatkaminen ja työssä jatkamisen tukeminen kunta-alalla. Kuntatyö 2010-tutkimus*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 189-208.
- Forma, Pauli & Tuominen, Eila & Väänänen-Tomppo Irma (2004) Työssä jatkamisen haasteet yksityisellä ja julkisella sektorilla. Teoksessa Tuominen, Eila (toim.) *Eläkeuudistus ja ikääntyvien työssä jatkamisaikheet. Eläketurvakeskuksen raportteja 37*. Helsinki: Hakapaino, 23-82.
- Gould, Raija (1985) Työkyvyttömyys – erivapaus työstä vai työttömyydestä? Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Gould, Raija (1996) Työttömyys ja varhainen eläkkeelle siirtyminen. *Gerontologia* 10 (3), 140-148.
- Gould, Raija (1999) Varhaisen työmarkkinoilta poistumisen reitit. Eläketurvakeskuksen monisteita 1999:26. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Gould, Raija & Takala, Mervi & Lundqvist, Bo (1992) Varhaiseläkkeelle hakeutuminen ja sen vaihtoehdot. Eläketurvakeskus, tutkimuksia 1992:1. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Gruber, Jonathan & Wise, David (1999) *Social Security and Retirement around the World*. London: The University of Chicago Press.
- Grundy, Emily & Glaser, Karen (2000) Socio-demographic differences in the onset and progression of disability in early old age: a longitudinal study. *Age and Ageing* 29: 149-157
- Guillemard, Anne-Marie & van Gunsteren, Herman (1991) Pathways and their prospects: A comparative interpretation of the meaning of early exit. In Kohli, Martin, Rein, Martin, Guillemard, Anne-Marie & van Gunsteren, Herman (eds.) *Time for retirement. Comparative studies of early exit from the labour force*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 362-388.
- Hakola, Tuulia (2000) Varhaiseen eläkkeelle siirtymiseen vaikuttavat tekijät. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusjulkaisuja 11/2000. Helsinki.
- Hakola, Tuulia & Uusitalo, Roope (2001) Let's Make a Deal - The Impact of Social Security Provisions and Firm Liabilities on Early Retirement. VATT-discussion papers 260. Helsinki: Government Institute for Economic Research.
- HE 45/2002. Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi osa-aikaeläkettä ja yksilöllistä varhaiseläkettä koskevien säännösten muuttamiseksi.
- Huhtaniemi, Päivi (1995) The Sense of Life Control and Thoughts of Early Retirement. Turku: Turun yliopiston julkaisuja, Sarja B – osa 210.
- Huovinen, Pekka & Piekola, Hannu (2002) The time is right? Early retirement and use of time by older Finns. Ministry of labour. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Hytti, Helka (1993) Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen yhteiskunnalliset taustatekijät. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja M:87. Helsinki: Hakapaino.
- Hytti, Helka (1998) Varhainen eläkkeelle siirtyminen – Suomen malli. Kansaneläkelaitoksen tutkimuksia. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Hytti, Helka (2004) Early Exit from the Labour Market Through the Unemployment Pathway in Finland. *European Societies* 6 (3), 265-297.
- Jahoda, Marie (1982) *Employment and unemployment. A social-psychological analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Janatuinen, Esa (2001) Miiksi enneaikaiselle eläkkeelle? Tutkimus valtion työntekijöiden työkyvyttömyyseläkkeelle, yksilölliselle varhaiseläkkeelle ja työttömyyseläkkeelle siirtymisen taustoista. Valtiokonttori. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Julkunen, Raija (2003) Kuusikymmentä ja työssä. SoPhi 73. Jyväskylä: Kopijyvä Oy.
- Juuti, Pauli (2001) Ikäjohtaminen. JTO-tutkimuksia 13. Työministeriö. Ikäohjelma 1998-2002. Helsinki: Edita.
- Jylhä, Marja (1990) Vanheneminen, toiminta ja vuorovaikutus. Teoksessa Pohjolainen, Pertti & Jylhä, Marja (toim.) *Vanheneminen ja elämäntyyli. Sosiaaligerontologian perusteita*. Mänttä: Weiling-Göös.
- Järviskoski, Aila (1984) Kuntoutuksen kehitysuuntaukset. Kuntoutustoiminnan ja sen kehitykseen vaikuttavien tekijöiden analyysi. Kuntoutussäätiö, tutkimuksia 16/1984. Helsinki.
- Karisalmi, Seppo (2001) Työelämän laatu ja eläkesuuntautuminen. Teoksessa Forss, Simo, Karisalmi, Seppo & Tuuli, Pirjo: *Työyhteisö, jaksaminen ja eläkeajatus*. Eläketurvakeskuksen raportteja 26/2001. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Kolberg, Jon Eivind & Hagen, Kåre (1992) The Rise of Disemployment. In Kolberg, Jon-Eivind (ed.) *Between Work and Social Citizenship*. New York: M.E. Sharpe, Inc.

- Krause, Niklas & Lynch, John & Kaplan, George A. & Cohen, Richard D. & Goldberger, Debbie E. & Salonen, Jukka (1997) Predictors of Disability Retirement. *Scandinavian Journal of Work Environment and Health* 23, 403-413.
- Lilja, Reija (1996) Microeconomic Analysis of Early Retirement in Finland. In Eskil Wadensjö (ed.) *Early Exit from the Labour Markets in the Nordic Countries*. Amsterdam: North Holland.
- McGoldrick, Anne E. & Cooper, Cary L. (1990) Why Retire Early? *Prevention in Human Services* 8, 219-237.
- Mein, Gill & Martikainen, Pekka & Stansfeld, Stephen A. & Brunner, Eric J. & Fuhrer, Rebecca & Marmot, Michael G. (2000) Predictors of Early Retirement in British Civil Servants. *Age and Ageing* 29, 529-536.
- Palmore, Erdman B. & Fillenbaum, Gerda & George, Linda (1984) The Consequences of Retirement. *Journal of Gerontology* 39 (1), 733-742.
- Piispa, Minna & Huuhtanen, Pekka (1993) Varhaiseläkeläisen muotokuva. Ikääntyvä arvoonsa - työterveyden, työkyvyn ja hyvinvoinnin edistämishjelman julkaisuja 14. Työterveyslaitos ja Työsuojelurahasto. Helsinki.
- Polvinen, Anu (2001) Osa-aikaeläkeläisten työ ja tulot. Kuvaus rekisteriaineistojen valossa. Eläketurvakeskuksen monisteita 2001:35. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Reitzes, Donald C. & Mutran, Elisabeth J. & Fernandez, Maria E. (1998) The Decision to Retire: A Career Perspective. *Social Science Quarterly* 79, 607- 619.
- Santamäki-Vuori, Tuire (1990) Osa-aikaeläke Suomessa ja muissa Pohjoismaissa. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos. Tutkimuksia 29. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Saurama, Laura (2004) The Experience of Early Exit. Reasons for and Consequences of Early Retirement. Finnish Centre for Pensions. Studies 2/2004. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Szinovacz, Maximiliane E. (1996) Couples' Employment/Retirement Patterns and Perceptions on Marital Quality. *Research on Aging* 18 (2), 243-268.
- Takala, Mervi (1999) Työnteon ja eläkkeellä olon yhdistäminen. Vaihtoehtona osa-aikaeläke. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1999:1. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Takala, Mervi (2000) Osa-aikaeläke. Katsaus viimeaikaiseen kehitykseen. Eläketurvakeskuksen monisteita 2000:32. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Takala, Mervi (2001) Ennakkotietoja vuoden 2001 osa-aikaeläketutkimuksesta. Eläketurvakeskuksen monisteita 2001:34. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Takala, Mervi (2001) Yritykset ja osa-aikaeläke. Eläketurvakeskuksen monisteita 2001:33. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Takala, Mervi (2002) Osa-aikaeläke ja varhennettu vanhuuseläke muuttuvat - nouseeko eläkeikä? Teoksessa Takala, Mervi & Uusitalo, Hannu (toim.) *Varhaiseläkkeet muuttuvat – mutta miten? Eläketurvakeskuksen raportteja 2002:30*. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Uusikartano, Pia (2003) Kiikkustuoli vai työtuoli? Osa-aikaeläkkeelle siirtyminen haastatteluaineiston valossa. *Julkaisematon pro gradu -tutkielma*. Turun yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos.
- Vaara, Ritva (2000) Työstä luopuminen, ikääntymisen todellisuudet ja oppimisen uudet mahdollisuudet. Teoksessa Sallila, Pekka (toim.) *Oppiminen ja ikääntyminen*. Saarijärvi: Gummerus kirjapaino Oy.
- Wadensjö, Eskil (1991) Sweden: Partial Exit. In Kohli, Martin & Rein, Martin & Guillemard, Anne-Marie & van Gunsteren, Herman (eds.) *Time for retirement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vähätalo, Kari (1983) Työtön ja yhteiskunta. Tutkimus työttömyyden vaikutuksesta työttömiin ja yhteiskuntaan. Helsingin yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia. Helsinki.
- Vähätalo, Kari (1998) Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta. *Gaudeamus*. Tampere: Tammer-Paino.